

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Бондар О. М. Чернігів: місто і фортеця у XIV–XVIII століттях. – К.: Видавець Олег Філюк, 2014. – 178 с.

У липні 2014 року побачила світ монографія молодого дослідника Олександра Бондаря «Чернігів: місто і фортеця у XIV–XVIII століттях», яка частково заповнює лакуну у вивченні міста Чернігова за польсько-литовського панування і козацьких часів. У книзі автор аналізує історію Чернігова крізь призму його просторово-топографічної структури, особливо наголошуючи на еволюції його фортеці у пізньо-середньовічні часи та за ранньомодерної доби. В такому контексті жоден учений не розглядав цей складний і малодосліджений в історії Чернігова етап, який погано забезпечений історичними джерелами, через що історію Північного Лівобережжя і, зокрема, Чернігова XIV–XVI ст. порівнюють із «білою плямою».

Якість фортифікаційних споруд будь-якого міста прямо пропорційно впливала на його обороноздатність і обумовлювала його просторово-топографічну структуру. Чернігів як центр Лівобережжя не став винятком. Етапи перебудови фортеці та етапи розвитку структурних складових міста стали наслідком його політичного, військового, адміністративного і культурного розвитку. Це визначило його історичну долю, ба навіть значення в історії державотворення. Утім, до сьогодні просторово-топографічна структура Чернігова і його фортеці післямонгольської доби і аж до ліквідації його фортеці наприкінці XVIII ст. не стала об'єктом спеціального вивчення, що робить монографічне дослідження особливо цікавим та актуальним.

Монографія О. М. Бондаря складається зі вступного слова, трьох розділів, поділених на підрозділи, післямови, списку джерел та літератури, хронології подій, пов'язаних з Черніговом за доби пізнього середньовіччя та нового часу, термінологічного словника, а також ілюстрацій (переважно авторських реконструкцій та історичних планів міста). Слід підкреслити, що її структура відповідає меті та завданням дослідження, логічно побудована й розкриває основні аспекти окресленої проблеми.

У першому розділі О. М. Бондар коротко розглянув історіографію студіювання Чернігівської фортеці та його просторової структури за хронологічним принципом, де наголосив на відсутності розгалуженої дослідницької традиції у вивченні історії Чернігова XIV–XVIII ст. Також автор проаналізував джерельну базу дослідження, лівову частину якої становлять не лише археологічні та писемні джерела, але й зображальні, а саме – картографічні матеріали – плани Чернігова, без яких неможливо було б реконструювати топографічні частини обласного центру. За допомогою методів цифрового моделювання автор наклав позначення топографічних частин міста та його об'єктів на сучасну карту Чернігова та вуличну сітку, щоб прослідкувати його еволюцію та оцінити якісні зміни в структурі населеного пункту.

Другий розділ автор присвятив безпосередньо Чернігівській фортеці пізнього середньовіччя та ранньомодерної доби. У підрозділах дізнаємося про основи зміни панування над містом – за часів Литви, Москви та Польщі; фортечні укріплення полкового міста, за часів Російської імперії, завершуючи розповідь її ліквідацією в 1799 р. Окремо проаналізовано внутрішній устрій та забудову фортеці.

У третьому розділі «Місто та його околиці за доби пізнього середньовіччя та раннього Нового часу» О. М. Бондар виділив етапи розвитку Окольного граду, окреслив приміську та заміську забудову, охарактеризував структуру монастирських внутрішньоміських (Борисоглібський) та заміських (П'ятницький, Єлецький і Троїцько-Іллінський) комплексів, а також їхню композиційну структуру, які фактично входили до топографії міста в якості його висотних архітектурних домінант.

У післямові автор робить стислі висновки про відродження та еволюцію міста в післямонгольську добу.

Доволі різноманітним і насиченим є список використаних джерел та літератури, що містить 140 бібліографічних позицій. Для зручності користування і для кращого розуміння змісту монографії О. М. Бондар подав термінологічний словник історичних та фортифікаційних понять.

Окремо слід зупинитися на поданих у додатках ілюстраціях – авторських реконструкціях, планах міста, зображень Чернігівської фортеці різних періодів, топографічних частин міста, які не лише унаочнюють викладений у змісті монографії матеріал, але й сприяють кращому уявленню історичної ситуації та локалізують історичні пам'ятки, які не збереглися до сьогодні.

Текст монографії перенасичений розлогими цитатами з описів міста та його фортеці, літописів та інших письмових джерел задля кращого розуміння духу епохи. Автор монографії спробував подати історію Чернігівської фортеці та структурних складових міста поза фортечними стінами на тлі історичних подій і процесів, що розгорнулися на території Північного Лівобережжя протягом XIV–XVIII ст.

Не применшуючи заслуг О. М. Бондаря у справі копіткого збору історичних джерел і літератури, аналізу, систематизації та узагальненню їхньої інформації по проблемі, слід висловити деякі побажання та рекомендації. Зокрема, у першому розділі можна було б детальніше зупинитися на методиці дослідження автора, що робить його студії з історичної реконструкції унікальними.

Однак висловлене побажання не впливає на загальну високу оцінку монографії, яка є цілком самостійним і оригінальним дослідженням «темних віків» в історії Чернігова. В цілому вихід друком такої праці є помітним явищем у науковому житті обласного центру.

Монографія О. М. Бондаря стане в пригоді історикам, викладачам, студентам, екскурсоводам, краєзнавцям, а також усім, хто цікавиться історією України та Чернігова періоду середньовіччя та ранньомодерної доби.

Ірина ЧУГАЄВА

